

HEMMESJÖBYGDEN

Meddelande från Hemmesjö hembygdsförening

ÅRSMÖTET

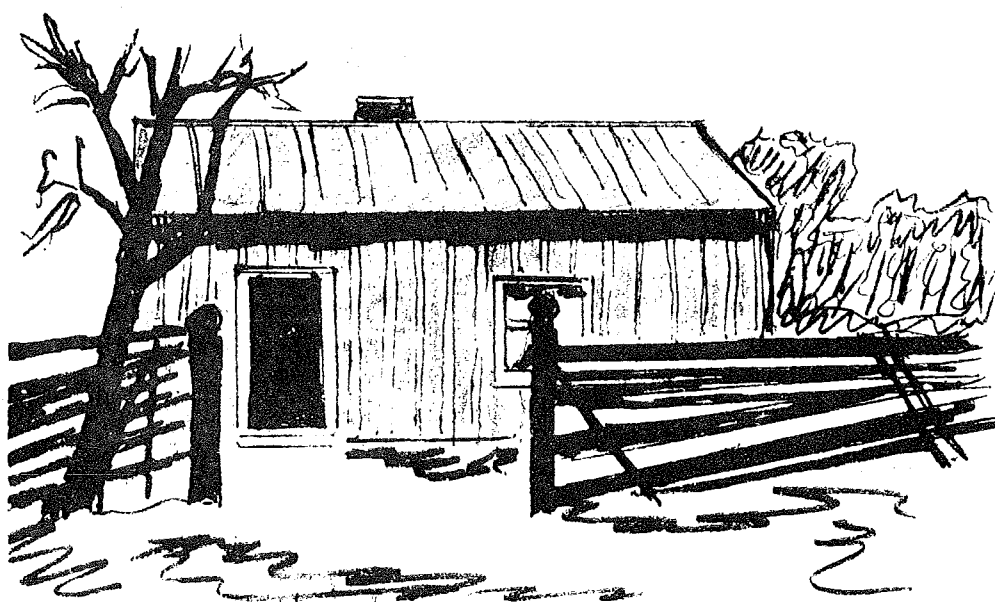
Hembygdsföreningen håller sitt årsmöte i församlingshemmet i Billa

fredagen den 17 mars kl. 19

Efter sedvanliga årsmötesförhandlingar talar docent Lars-Olof Larsson, vår främste kännare av Smålands historia, om ett ämne som bör vara av särskilt intresse för alla som bor i Hemmesjöbygden. Han har kallat sitt föredrag

Strövtåg i småländska järnbruksbygder

Föredraget illustreras av ljusbilder. Sedvanlig kaffeservering.

Lilla Å

Vägen mellan Åryd och Hemmesjö kyrka passerar en å. Strax innan man från Årydshållet kommer fram till bron kan man på båda sidor om vägen se några husgrunder. Här låg en gång torpet Lilla Å. Ett par av deltagarna i hembygdsföreningens studiecirkel i Åryd, Ingrid och Bengt Alstad, har utforskat torpets historia.

Torpet

Torpet Lilla Å var beläget på det som nu är fastigheten Hemset 1¹⁹ i Hemmesjö församling i Växjö kommun, tillhörig Åry Bruks AB. Det låg i sydvästra utkanten av Hemsets bys marker intill Billa bys marker. Som namnet anger låg torpet intill en å. På 1743 års karta finns en kvarn markerad på Billasidan av ån, men på Hemsets marker fanns ingen bebyggelse. När torpet anlades och bebyggdes har vi inte kunnat fastställa.

Torparna

En av de första torparna på Lilla Å torde ha varit eldvaktaren Jan Jonasson, som enligt avräkningsboken för år 1807 erhållit 2 riksdaler i årslön för eldvaktaresysslan. Jonasson bodde på torpet 1802 och möjligen även tidigare. Han var gift med Katarina Jonsdotter, hade en son, Petter Jonas, och en dotter Elin. Av avräkningsboken framgår vidare att torparen även varit sysselsatt med malmupptagning. Tillsammans med två kompanjoner hade ett år upptagits 21 tunnor myrmalm för en ersättning av 3 skilling tunnan.

1821 bodde på Lilla Å torparen Erik Johansson Säv (född 1789), hustrun Greta Jakobsdotter (1784), barnen Sven (1816), son eller dotter (1818) och Sara (1821).

1840 hade torpet övertagits av eldvaktaren Johannes Danielsson (född i Tegnaby 1780), hustrun Katarina Månsdotter (1782) och söner Karl och Nils Daniel (1813).

Nästa innehavare var Tage Anders Sigfridsson (1818), hustrun Sara Kristina Rahm (1823) och barnen Anna Maria (1846) och Gustava (1849).

Släkten Fernvall brukade under större delen av 1800-talets andra hälft Lilla Å. 1861 bodde på torpet Petter Johan Fernvall (1801) och hustrun Maria Andersdotter. Enligt husförhörlängderna hade makarna 6 barn: Johanna 1830, ett barn med okänt namn 1835, Gustav 1837, sedermera torpare på Lilla Å, Johan 1840, Gustava 1844 och Frans August 1847. Petter Johan Fernvall var ju något till åren kommen och redan 1866 övertar sonen Gustav torpet med sin familj: hustrun Johanna Maria (1845) och sonen Johan Gustav (1864) och dottern Eva Sofia (1867).

1886 tog familjen Fernvall ett nytt kontrakt på torpet för perioden 1886-1901, som förnyades för perioden 1901-1911. Arrendeavgiften var densamma för hela den 25 år långa perioden, 60 kr om året, vilket förefaller underligt för våra dagars människor, då arrendeavgifterna regleras (och höjs) vart femte år i allmänhet.

Den dagsverksskyldighet utan lön, som i allmänhet åvilade torparna på 1800-talet tycks inte ha tillämpats av dåvarande ägare till Åry Bruk, som var Lassebo Bruk.

Enligt den till arrendekontraktet bifogade prislistan över tjänster, som torparen gjorde åt bolaget, betalades för ett mansdagsverke i medeltal 1 kr, mindre på vintern och mer på sommaren. Om denna prislista tillämpades hela tiden är det förklarligt att arrendeavgiften inte ändrades. Det är ofta missvisande att göra jämförelser mellan olika tidsperioder, men i dagsverkswärde är dagens arrenden klart under forna dagars.

Nästa tillgängliga kontrakt är från 1921, då Per E. Nilsson arrenderade torpet för en 5-årsperiod. Arrendet var då 150 kr/år och torparen hade skyldighet att utföra dagsverken åt bolaget i icke maximerad omfattning till vid varje tillfälle överenskommen ersättning. Enligt kontraktet skulle arrendatorn ha rätt till betet för "tvenne kokreatur".

Förutom torparen, dennes hustru och barn kunde stundom även andra personer vara bosatta på torpet. År 1820 var Jaen Wessberg inneboende på torpet och bruksarbetaren Johannes Jonasson bodde där 1832. Jonasson deltog i tackjärnsblåsningen 46 dygn och som uppsättare i 28 dagsverken, enligt avräkningsboken för året. Lönen för detta var 26 daler och 40 skilling. En annan inhysing hos Säv var änkan Stina-Kajsa Näsberg (eller Bäckman) född 1773 i Jönköping. Hon hade en son Johan Gustav född 1807 och en dotter Stina Johanna född 1811, båda i Gällaryd. 1866-1869 då familjen Gustav Fernvall bodde på Lilla Å, var Gustavs syster Johanna och hennes "oäkta dotter" Anna Gustava född 1865 inneboende på torpet.

Torpmarken

Arrendekartan till 1886 års kontrakt har inte kunnat finnas, utan första kartbilden är från 1908 års lantmäterikarta. Till torpet hörde då tre st. små åkerlyckor, tillsammans mindre än ett hektar, samt beteshagar i anslutning till åkerlapparna, sammanlagt ca 2 hektar. Torparen har dessutom haft rätt att släppa sina kor på gemensamhetsbete.

På utdragen ur skogskartorna från 1918, 1925 och 1944 har vid Lilla Å åkermarken markerats med i stort sett samma bild som 1908, men betesmarken tycks inte längre nyttjas för bete, utan har angivits som skog. Av åldersangivelsen att döma har tydligen betet upphört omkring 1910.

Vägen Åryd-Billa som gick genom torpmarkerna har som framgår av kartutdragen fått en ny sträckning någon gång mellan 1918 och 1925.

Åkerjorden slutade brukas ca 1950 och omkring 1960 togs matjorden delvis bort.

Torpbebyggelsen

Några uppgifter om vilka hus som ursprungligen uppfördes vid Lilla Å och hur de såg ut har vi inte funnit.

1832 uppfördes nya byggnader. Hade de gamla husen förstörts av eld eller var de i så dåligt skick att de måste ersättas? Därom vet vi ingenting.

De nya husen, boningshus och ladugård, uppfördes av Olof Håkansson, Västratorp, som för sitt arbete fick 56 riksdaler. Ladugården uppfördes av stolpar och skiftverk, boningshuset timrades. För boningshuset anskaffades:

en sättugn	14 riksdaler
3 gångjärn, krampor och klinkor	1 rd 40 sk
insatta fönsterrutor	1 rd 15 sk
För murning fick Nils Bill	6 rd 32 sk

Båda husen kostade tillsammans totalt 156 riksdaler, 42 skilling och 7 runstycken.

I syneprotokollet 1886 finns en beskrivning av byggnaderna. Boningshuset var 22 fot (6,53 m) långt, 17 fot (5,05 m) brett och 8 fot (2,38 m) högt. Taket var av näver och torv. Ladugården var 40 fot (11,88 m) lång, 20 fot (5,94 m) bred och 10 fot (2,97 m) hög. Taket var av bräder.

Den sammanlagda synebristen var 31,63 kr, varav på boningshuset 5,45 kr, ladugården 14,50 kr och gårdsgårdar 11,68 kr. Arbetsslönen vid rödfärgning av husen t.ex. värderades till 2 kr för boningshuset och 3 kr för ladugården.

Torparens arbete

Torparen var dagsverksarbetare vid bruket. Torpet kunde inte ge bärning för familjen utan tillskottsinkomster fordrades. I dagsverkslistorna som omfattade tiden från oktober till oktober (Mikaelsmäss) kan man se torparens arbetsinsats utanför torpet, hur många dagsverken som utfördes och vad man sysslade med. Hur mycket arbete torpet krävde finns tyvärr inte dokumenterat.

1824/1825 gjorde Erik Johansson Säv sammanlagt 80 dagsverken vid bruket eller dess gårdar. Arbetsuppgifterna var av skiftande slag: postbud till Växjö, arbete i trädgården, vedhuggning, sågverksarbete, byggnadsarbete (herrgården var under byggnad), jordbruksgörö-mål och arbete vid masugnen.

1839/1840 arbetade eldvaktaren Johannes Danielsson 1683 timmar, således så gott som heltid. Danielsson har huvudsakligen arbetat vid masugnen och sågen och endast i mindre omfattning i jordbruket.

1870/1871 gjorde Gustav Fernvall 59 dagsverken. Fernvall arbetade vid sågen men framför allt i jordbruket såväl i Åryd som vid Hemset.

Verksamheten vid bruket varierade år från år och därmed behovet av arbetskraft. De år då behovet var lågt kunde säkerligen innebära svårigheter för torparna, vars inkomster då minskade. Således kan Gustav Fernvall ej varit fullt sysselsatt 1870/1871. 59 dagsverken vid bruket och arbetet på torpet har inte varit tillräckligt för att ge sysselsättning under hela året. Arbete kan ha erhållits av annan arbetsgivare, men det är inte särskilt troligt att så varit fallet. Andra år har möjligheterna att få arbete vid bruket eller dess gårdar varit bättre. Som tidigare nämnts hade eldvaktaren Johannes Danielsson full sysselsättning vid bruket 1839/1840.

1874/1875 gjorde Fernvall 77 dagsverken och från Lilla Å gjordes dessutom 2 kvinnodagsverken det året, som också måste ha varit ett dåligt år. 1882/1883 utfördes sammanlagt 317 dagsverken varav 24 kvinnodagsverken. Utöver dagsverkslön har Fernvall även uppburit såglön under månaderna maj-juli, sammanlagt 55 kr motsvarande lön för ungefär 50 dagsverken. Samtliga mansdagsverken kan självfallet inte ha utförts av torparen själv utan man kan förmoda att äldste sonen har utfört huvudparten. Under vinterhalvåret har mansdagsverken betalats 88 resp 70 öre och under sommaren 112 resp 90 öre. Det är troligt att fadern haft den högre lönen och sonen den lägre, men av avräkningsboken framgår inte vilken person som utfört dagsverken, utan torpet Lilla Å betraktades som en enhet. Under samma tid betalades kvinnodagsverken med 60 öre.

1871 gjordes från Lilla Å 21 kvinnodagsverken, huvudsakligen bestående av skördearbete. Om dagsverken utfördes av torparhustrun eller någon inneboende framgår inte; i vilket fall bör inkomstillskottet varit välkommet.

Torparens ekonomi

De små torpåkarna förmådde inte avkasta tillräckligt för familjens uppehälle utan sill spannmål m.m. måste köpas. I avräkningsboken för år 1825/1826 kan man se de inköp torparen Säv gjorde från bruket:

Sill 80 st	6 riksdaler	4 skilling
salt 4 kpr	1 "	
råg 18 "	6 "	8 "
korn 15 "	3 "	16 "
blandsäd 12 kpr	2 "	32 "
ärtor 1 kpr		18 "
brännvin 3 kannor	3 "	6 "
fläsk	1 "	12 "
medikamenter		24 "

(1 riksdaler = 48 skilling, 1 skilling = 12 runstycken)

Brännvinet var en relativt stor post med tanke på att dagsverkslönen det året var 20 skilling. Märkligt är också att nästan allt brännvin köpts i augusti månad, ett förhållande som vi inte funnit någon förklaring till.

Inkomsterna för torparen det aktuella året var:

84 mansdagsverken (å 20 skilling)	35 riksdaler	
3 1/4 kvinnodagsverken (16 sk)	1 "	4 skilling
2 1/2 barndagsverken (6 sk)		15 "
Stomma	36 riksdaler	19 skilling

Förutom varor för sammanlagt 49 riksdaler 12 skilling tog Säv ut kontant 4 riksdaler och 28 skilling. Arrendet var 21 riksdaler 32 skilling och 1825 års kronoutskylder 3 riksdaler 1 skilling 6 runstycken. Torparens skuld till bruket skulle därigenom ha ökat med 42 riksdaler 6 skilling och 6 runstycken, således mer än hela årsinkomsten. Många så dåliga år kan torparen knappast ha klarat och enligt avräkningsböckerna framgår också att det hände att bruksägaren kunde efterskänka någon del av torparens skuld.

När den nya tiden kom till bygden

I Lunds universitets folklivsarkiv finns en uppteckning från Risinge, gjord 1948 av numera komministern Sture Bäckström i Broaryd. Den som berättar är kommunalordföranden C. J. Johansson, född 1870, död 1951, ägare av Risinge Södergård, på sin tid Hemmesjö kommuns ledande kommunalman och allt i allo.

Laga skifte för Risinge by började 1836 och avslutades 1839. Hägnadsdelning var år 1840. Inga oskiftade byar finnas kvar. I Billa och Hemmesjö var delningen senare.

I Risinge hålles fortfarande bystämma varje höst. Byns bykavel är daterad 1837. Här finnes fortfarande något gemensamt såsom flera grustag och två lertag. Nu tages inget grus i grustagen, utan det växer skog på dem, så vi ha sålt litet av den gemensamma skogen. Vidare ha vi fiskerätten gemensam, och den är delvis utarrenderad, och så ha vi en större brandspruta. Pengarna, som inflyter för det gemensamt ägda, utgör bykassan, som användes för gemensamma behov. Ur bykassan har vi tagit pengar till bl.a. kopiering av bykartan och till inköp av brandsprutan. Vi ha också en likvagn gemensam för byn och en likvagnskassa. Vid användningen av likvagnen betalar bybor 1 och 2 kr och folk utom byn 10 kr. Ur bykassan har vi tagit pengar för inköp av ett par selar, som skulle vara till likvagnen. Här i socknen har bildats en byggnadsförening, Hemmesjö byggnadsförening, för föreningslokal, och i den föreningen har byn tecknat andelar av pengar, som fanns i bykassan. Inga andra byar i socknen har bystämma. Den kopierade kartan jämte inbundna handlingar förvaras hos en därtill särskilt utsedd person, för närvarande hos mig, men de gamla handlingarna följer åldermannen, och de förvaras lösa. Inga föreningar har ersatt det gamla byalaget. Hela byn har varit en kalasrote. För det mesta bjüds nämligen alla. Det gäller åtminstone bland bönderna vid begravningar.

Den som här började att spränga sten och begagna de nya jordbruksredskapen var en virkeshandlare och lantbrukare, som hette Sven Johan Petersson. Han började med stenbrytningen omkring 1900, och sedan började de andra lite efter varandra allt efter råd och lägenhet. Och jag fortsatte, när jag blev bonde här. Då hade man bara våg och spett, och sedan kom stentjättarna i bruk omkring 1913, då jag köpte den första här i byn. När jag inte använde den, så lånade de andra bönderna den. Nu är den öppna jorden här på gården slät. Genom att åkrarna blivit släta ha bättre jordbruksredskap kunnat användas. Samtidigt med att mejerierna kommo till, skedde en omläggning av jordbruksproduktionen. Det var omkring 1920. Då började leveranser av mjölk till mejeriet i Växjö på bil. Härifrån har den aldrig forslats på hästskjuts. Så snart omläggningen av mjölkproduktionen ägde rum, blev det mera omlagt även beträffande djurproduktionen. Då upphörde vi att ha oxar. Här fanns 1900 oxar som dragare hos varje bonde, men 1925 fanns ingen enda oxe i byn. Oxarna utbyttes mot häst, och det gick bra att köra i jorden med hästar, när stenen brutits upp. Före omläggningen till mjölkproduktion var köttproduktion och livdjursuppfödning av oxar huvudsaken.

Växtföljden har ändrats ganska mycket. De ha mera vall nu. Den sämsta jorden har lagts ut till mulbete. Detta har skett mest under de senaste tio åren men började redan omkring 1925. Under de senaste tio åren har också betesvallar anlagts på icke förut odlad mark. År 1900 odlades inga rotfrukter i byn, men år 1905 eller 1906 började flera här i byn odla rovor. Den förste, som odlade rovor, var en torpare på Norretorp, som

hette Alexander Petersson. Han hade sett rovodling på herrgården Hemset. Fröet såddes i början med nypan, men sedan kom radsåningsmaskinen. År 1900 odlades här bara litet grönfoder, som forades upp i färskt tillstånd, men sedan blev det förmerat mer och mer och torkat till vinterfoder. De övergick mera från helträda till halvträda, och då måste de torka en del.

Nya redskapsbestånd började införas omkring 1900. Det första nya redskapet, som började användas, var fjäderharvarna, sedan såmaskinerna och slättermaskinerna och hästräfsorna, släpräfsorna, självavläggarna och sist kom självbindaren. Här i byn fanns ingen, som körde med träplog 1900, utan alla hade övergått till järnplog, som sedan ersattes av bättre och bättre. Här användes stiftverket med dragning av oxar för vandring, och sedan kom oljemotortröskor. Stiftverket fanns redan 1880 och -90. De första, som kom ut, drogs för hand. Före stiftverket var slagverket, av vilka många drogs för hand, och andra kördes med oxar.

Ängens omfång i förhållande till den öppna jorden var cirka 30 % år 1900. Ängarna har man upphört att slå under de senaste 10 åren. Löväng har ej förekommit här.

Inom Risinge by finns ingen industri. Här fanns förr en laggkärleksmakare.

En kyrkvaktare här i Hemmesjö hade lön in natura. Han hade korn, råg och ostamjolk från varje hemmansdel. Det upphörde med hans död omkring 1920. Till de fattiga lämnades korn och ved visst pr hemman. Det upphörde 1901 eller 1902, då kommunen köpte och tillträdde en fattiggård och gav dem, som intogs där full försörjning. De fattiga, som icke var intagna på fattiggården för full försörjning där, fick kontant ersättning. Här i byn har ej funnits några på stat anställda.

Den första handelsboden inrättades här 1902, och innehavaren var Maria Ahlqvist på Lundboholm. Hon hade inga nya varor utan kaffe, mjöl, socker och snus. Hon hade inga manufaktur.

Här lades de första tegeltaken på 1900, förut var det torv- och spåntak. Nu finns inget hus med eldstad utan att det är täckt med s.k. hårt tak.

Omkring 1905-06 blev det mera allmän upprustning utav byggnaderna. Orsakerna härtill var, att folket genom de pågående skogsavverkningarna och förädlingen av träet erhöll pengar.

På Åryd tillhandahöll bolaget bostäder åt de anställda, och sedan har var och en undan för undan byggt upp egna hem.

Genom den mera framåtgående trävaruindustrin har det blivit en bättre förändring både beträffande mat, bostäder och andra levnadsförhållanden.

Genom biltrafikens tillkomst blev nya vägar anlagda här, och de gamla satta i bättre förhållande. Därigenom har åkdonen förändrats, och arbetsvagnarna ha mera övergått till bilvagnar.

Här har inga väckelserörelser förekommit. Husförhören hållas i skolan sedan år 1900. Der var sedan sed här, att alla samlades hos någon av rotbönderna efteråt för att intaga middag. Den seden upphörde omkring 1915.

Husförhör och gästabud

I skildringen från Risinge berättar C. J. Johansson, att man brukade samlas till middag i samband med husförhören. Tidigare kunde man vid ett sådant tillfälle hålla gästabud i flere dagar, något som framgår av ett sockenstämmoprotokoll från 1826.

Utdrag af protokoll, hållet på allmän laga sockenstämma med Hemmesjö församling den 8 Okt. 1826.

§ 2.

På tillfrågan om makars och tjenstefolks förhållande och uppförande inom församlingen svarades, att ingen hade sig bekant annat än christlig och anständig vandel.

§ 3.

Pastor föredrog, hurusom det är opassande och äfven stridande mot Kongl. förordningen af den 18 Januari 1743, att såsom brukligt varit hålla Gästabud ofta i flere dagar vid Husförhören, och tillfrågade Socknens medlemmar om de ej i detta fall ville foga sig efter en önskan, instämmande både med deras egen fördel och det gudeliga ändamålet med Husförhören och alldeles upphöra och afstå ifrån de hittills öfliga, ofta öfverflödiga, alltid kostsamma Gästabuden vid Husförhören. Socknemännen, som alltid visat sig villiga att gå Ordförandens önskningsar till handa, gjorde det äfven denna gång, hvarföre det beslutades, att alla Gästabud vid Husförhören hädanefter skola upphöra och vara otillåtna; dock obetaget den, som vill och kan att vid läsemötets slut likväl utan bordsättning undfåga med en SUP, hvarefter samlingen upplöses, och hvar och en går hem till sitt.

Utt supra

in fidem

N.N.

Bliv medlem i hembygdsföreningen

Ring 742 70 (Bengt Hjelmqvist), 740 39 (Gulli Fjordevik), 741 26 (Monica Holgersson).